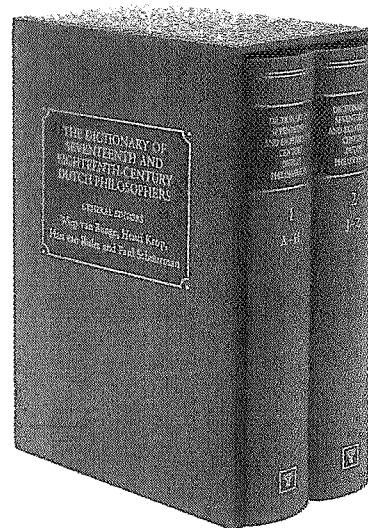

De waarheid door een vrouw

De logica van Josina Carolina van Lynden

In oktober 2003 verscheen een prestigieus naslagwerk over de Nederlandse wijsbegeerte in de zeventiende- en achttiende eeuw: *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers*. Meer dan honderd medewerkers hebben bijdragen geleverd aan de twee dikke banden, die tezamen 432 lemma's bevatten over Nederlandse denkers, universiteiten en tijdschriften, verdeeld over ruim duizend pagina's. Het is een prachtig, monumentaal werk geworden over een tijdvak waarin de Republiek een sleutelrol vervulde in het intellectuele leven van Europa. Negen 'entries' zijn gewijd aan vrouwen; geen slechte score als je bedenkt dat de meeste standaardwerken over die periode geen enkele vrouwelijke denker noemen. De meest bijzondere onder hen is misschien wel Josina Carolina van Lynden, de eerste Nederlandse vrouw die een *Logica publice*erde. Lotte Jensen gaat in dit artikel in op de groeiende historische belangstelling voor het werk van Nederlandse filosofes in het algemeen en deze 'filosofe pur sang' in het bijzonder.

De twee delen van *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers* (2003).

In 1993 werd de Faculteit Wijsbegeerte in Utrecht opgeschrikt door de publicatie van de leeswijzer *Orlando. Perspectieven van vrouwen- en homostudies in de filosofie*. Doel was om de aandacht te vestigen op de impact van theorievorming binnen de vrouwen- en homostudies op de wijsbegeerte en de inbreng van vrouwen in de wijsbegeerte zichtbaar te maken. Voor de afdeling nieuwere wijsbegeerte (circa 1700-heden) leverde dat een bibliografie op van 34 titels, met verwijzingen naar teksten van en over Nederlandse en buitenlandse vrouwelijke filosofen uit het verleden. Destijds werd de leeswijzer met even zo veel vreugde als scepsis ontvangen: het Utrechtse Universiteitsblad publiceerde een satirische dialoog tussen twee mannelijke docenten die de leeswijzer betitelden als "zeuren over feminisme en gender-bending. Terwijl Plato en Kant daar nog nooit een letter over hebben geschreven".

Vrouwelijk aandeel

Dit voorval maakt duidelijk dat de aandacht in Nederland voor het vrouwelijk aandeel in de geschiedenis van de filosofie nog maar van recente datum is. Pas de laatste vijftien jaar is, langs verschillende disciplinaire invalshoe-

ken, systematische aandacht gekomen voor de inbreng van vrouwen in de geschiedenis van de Nederlandse wijsbegeerte. Behalve de leeswijzer gaven met name twee publicaties een belangrijke impuls aan het onderzoek: *Anna Maria van Schurman (1607-1678). Een uitzonderlijk geleerde vrouw* (1992), waarin specifieke aandacht werd gevraagd voor de wijsgerige positionering van Van Schurman en *Het denken van de ander. Proeve van een vrouwelijke ideeëngeschiedenis* (1997) waarin aparte hoofdstukken waren gewijd aan Van Schurman en Belle van Zuylen (1740-1805). De wijsgerige belangstelling van laatstgenoemde was overigens al in diverse andere publicaties aan de orde gekomen, onder meer door Joke Hermsen in *Ik denk dus zij is. Vrouwelijke intellectuelen in een historische en literaire perspectief* (1994). Van Schurman en Van Zuylen genieten ook onder historici van de wijsbegeerte inmiddels ruime bekendheid. Deze kleine canon van Nederlandse vrouwelijke denkers is de laatste jaren verder uitgebreid, mede onder invloed van de ontwikkelingen binnen de historische letterkunde. De gestegen aandacht in dit vakgebied voor *schrijvende vrouwen* heeft namelijk ook veel nieuwe kennis aan het licht gebracht over den-

kende vrouwen uit het verleden. *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers* is met name schatplichtig aan de letterkundige bloemlezing annex studie *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850; van Anna Bijns tot Elise van Calcar* (1997). Dat moge blijken uit de opsomming van de negen 'entries': Antoinette Bourignon (1616-1680), Josina Carolina van Lynden (1715-1791), Petronella Moens (1762-1843), Christina Leonore de Neufville (1714-1781), Elisabeth van de Palts (1618-1680), Anna Maria van Schurman, Petronella Johanna de Timmerman (1724-1786), Betje Wolff (1738-1804) en Belle van Zuylen. Maar liefst zes van hen zijn ook geportretteerd in *Met en zonder lauwerkrans*. Een even groot aantal komt ook aan bod in de uit de *Lauwerkrans* voortgekomen dissertatie uit 2000 van Annelies de Jeu over schrijvende vrouwen, 't *Spoor der dichtersessen. Netwerken en publicatiemogelijkheden van schrijvende vrouwen in de Republiek (1600-1750)*. Dat roept de vraag op in hoeverre de negen vrouwen in de *Dictionary* 'echte' filosofes waren. Volgens de hedendaagse maatstaven, waarin een filosoof iemand is die zich op professionele, academische wijze in een wijsgerige discipline verdiept (bijvoorbeeld de logica, ethiek of taal filosofie), zouden de meesten inderdaad niet

Portret uit 1649 door Jan Lievens van Anna Maria van Schurman.

getypeerd kunnen worden als filosofe. De redactie van de *Dictionary* heeft echter bewust voor een ruime invulling van het begrip 'filosoof' gekozen, conform de zeventiende- en achttiende-eeuwse tijdgeest. In een circulaire schrijft de redactie: "The subject matter has not been restricted to philosophy as such. As will be only too familiar to anyone with an interest in intellectual history, it is virtually impossible to supply a strict definition of the professional competence of early modern philosophers." Vanuit dat perspectief is het begrijpelijk dat er behalve voor wijsgeren in de meer strikte betekenis van de term (bijvoorbeeld Spinoza en Descartes) ook aandacht is voor auteurs die via een ander vakgebied wijsgerige betrokkenheid toonden, bijvoorbeeld via de theologie (onder andere Johannes Coccejus, Gisbert Voetius, Jacobus Revius, Petrus Hofstede), geneeskunde (onder andere Willem Deurhoff, Johannes Monnikhoff) of literatuur (onder andere Justus van Effen, Gerrit Paape, Willem Bilderdijk). Deze invalshoek rechtvaardigt ook de aandacht voor het verlichte, emancipatorische gedachtegoed van Moens, de natuurkundige en wolffiaanse belangstelling

van De Timmerman en de wijsgerige poëzie van De Neufville.

Lange traditie

Van de negen vrouwen in de *Dictionary* springt er één uit, omdat zij wél aan een meer strikte, disciplinematige invulling van het begrip 'filosoof' voldoet: Josina Carolina van Lynden. In tegenstelling tot de anderen was zij meer filosoof dan schrijfster; haar naam is dan ook niet te vinden in de hierboven genoemde letterkundige studies. Op 55-jarige leeftijd publiceerde deze Gelderse vrouw een opmerkelijk werk: *Logica of redenkunde* (1770). Daarmee was ze de eerste (en voorzover ik weet tot op heden enige) Nederlandse vrouw van wie een eigen logisch werk gedrukt werd. Over de levensloop van deze bijzonder vrouw zijn slechts enkele feiten bekend. Van Lynden werd geboren in 1715 te Elst als dochter van Heilwig van Lynden en Derck van Lynden van de Parck, die kanunnik van de Dom van Utrecht, proost van Elst en later oppermeester van Willem IV was. In 1742 trouwde ze met de predikant Adriaan Buurt, die zij zes jaar later naar Amsterdam volgde. Daar bleven de echtelieden de rest van hun leven wonen. Van Lynden

overleefde haar echtgenoot en stierf zo'n tien jaar later dan hij, op 6 oktober 1791.

Hun huwelijk, dat kinderloos bleef, kenmerkte zich door een vruchtbare samenwerking. Buurt moedigde zijn vrouw aan om haar intellectuele talenten te ontplooiën en stond haar met raad en daad bij tijdens de wording van haar *Logica of redenkunde*, zo lezen we in het voorwoord van haar boek. Volgens Van Lynden had ze zelfs haar denkvermogen volledig aan hem te danken: "Terwyl ik bezig was om deze aantekeningen in 't net te brengen, heeft myn waarde Man, aan wien, onder de menschen, ik het genoegzaam alleen schuldig ben indien ik enigszins onderscheiden heb leren denken, gera-den dezelve in 't licht te geven." Op haar beurt ondersteunde ze hem bij zijn theologische activiteiten en stemde ze haar werkzaamheden nauw af op die van haar echtgenoot. Naar aanleiding van diens vierdelige *Beschouwende godgeleerdheid* (1766-1770) schreef ze een *Kort begrip der beschouwende godgeleerdheid van Adriaan Buurt* (1775, 2e druk 1780) en *Ontledende tafelen der beschouwende godgeleerdheid* (1776). Ook gaf ze een *Korte verklaring van den vijf en twintigsten en van den negenenveertigsten psalm door Adriaan Buurt* uit. Na zijn dood voegde ze tot slot nog twee delen toe aan diens *Daadelijke godgeleerdheid* (1780-1781), onder de titel *Vervolg der daadelijke godgeleerdheid van Adriaan Buurt* (1783-1786). Op haar wijsgerige debuut volgden dus zuiver theologische publicaties. Haar *Logica of redenkunde* beleefde een tweede druk in 1780.

De *Logica of redenkunde* bestrijkt het terrein van de "logica of redenkunde" ofwel "de Wijsbegeerte, voor zo verre zy ons leert over de waarheid regt te denken en dezelve regt voor te stellen" (p.4). Het is een strak en systematisch opgebouwd werk, bestaande uit 339 paragrafen of stellingen, die verdeeld zijn over een meer theoretisch gedeelte ("beschouwende logica") en een meer praktisch gedeelte ("beoefenende logica"). In het theoretische gedeelte komen alle klassieke onderwerpen van de logica aan bod: de aard van kennis en denkbeelden, het gebruik van woorden, definities, syllogismen, redeneringen etc. Het praktische gedeelte is gewijd aan de wijze waarop ware kennis verkregen kan worden (door te mediteren, te lezen en te discussiëren) en verspreid kan worden (door te schrijven en te onderwijzen).

Typerend voor Van Lyndens logica is de prominente aanwezigheid van bijbelse voorbeelden en de verwevenheid met religieuze oordelen. Dat blijkt onder meer uit haar illustraties van redeneringen, bijvoorbeeld die van een enkelvoudig syllogisme: "De Goddelyke wet gebiedt ons onze naasten lief te hebben. De vreemdelingen zyn onze naasten. Ergo, de Goddelyke wet gebiedt ons de vreemdelingen lief

te hebben" (p.98). In overeenstemming met haar godsdienstige inslag trekt zij ook fel van leer tegen het materialisme. De denkbeelden van La Mettrie, auteur van *L'Homme Machine* (1747), moeten het in het volgende voorbeeld van een complex of samengestelde stelling ontgelden: "t gevoelen, dat de mensch niet anders dan ene stoffelyke machine is, het welke J.O. de la Mettrie verdedigd heeft, past aan geen Filosoof" (p.78). Opvallend is ook haar religieus geïnspireerde verwerping van Lockes idee van een *tabula rasa*. Volgens haar kan de mens onmogelijk alle ideeën uit de zintuiglijke ervaring afleiden. Het idee van "oneindigheid" (een kenmerkende eigenschap van God) kan onmogelijk op zintuiglijke waarneming worden gebaseerd en dus moet de mens wel aangeboren ideeën hebben.

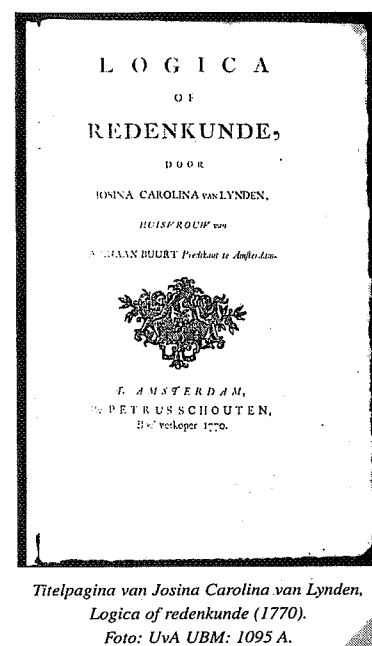
Van Lynden schaarde zich met haar logica in een lange traditie van voorgangers die in de logica het instrument zagen om tot ware inzichten te komen. In de achttiende-eeuwse Republiek had met name Willem Jacob 's Gravesande indruk gemaakt met zijn *Introductio ad philosophiam, metaphysicam et logica continens* (1736, vertaald in 1747 onder de titel *Inleiding tot de wijsgeerte, behelzende eene verhandeling over de bovennatuurkunde en redeneerkunde*), een op de logica gefundeerde verdediging van het newtonianisme. Het was echter niet 's Gravesande, maar de Engelsman Isaac Watts (1674-1748) door wie Van Lynden zich het meeste liet inspireren. Evenals Van Lynden legde deze de nadruk op de logica als het instrument voor het beredeneren van de waarheid in godsdienstige zaken. Diens *Logick or the right use of reason in the enquiry after truth* (1725) en *The strength and weakness of human reason* (1731) werden vele malen herdrukt en verschenen ook in Nederlandse vertalingen. Van Lynden volgde nauwgezet de opbouw van deze werken en nam sommige passages letterlijk over. Ze was echter ook selectief in de keuze van haar onderwerpen en verhelderde haar betoog met eigen gekozen bijbelse voorbeelden. In de laatste paragraaf deed ze ten slotte een beroep op Gods genade: "Zie daar, waarde Lezer! ene korte verhandeling van 't gene onder den Zegen des Allerhoogsten, mede dienen kan, om onze redelyke vermogens, waardoor wy boven de redenloze dieren uitmunten, wel te leren gebruiken [...] De Heere verwaardige ons met genade, om de waarheid te betragten in de liefde!" Uiteindelijk vormde de logica het fundament waarop religieuze waarheden en correcte bijbelinterpretaties waren gestoeld.

Waardering

Dat een vrouw de auteur was van een logica, bleef niet onopgemerkt. Biografen uit haar tijd roemden haar uitzonderlijke prestaties (overigens onder het lemma van haar man) en prezen haar als "eene Vrouw van meer dan

gemeenekunde en geleerdheid" (Kok 1797) en "ene geleerde, godvrugtige, beminlijke vrouw" (De Chalmot 1799). Ook een recensent van *De Vaderlandsche letteroefeningen* (1770) stond stil bij het opmerkelijke gegeven dat de *Logica of redenkunde* door een vrouw geschreven was. Hij zag in Van Lynden het bewijs dat ook vrouwen in staat waren tot abstracte redeneringen: "Mevrouw van Lynden, alleszins in redenkundige oefeningen onder hare Sexe uitmuntende, verleent ons, met de uitgave van dit Stuk, ene openbare nieuwe proeve, ten bewijze dat het der schoone Kunne niet aen natuurlyke vermogens mangelt; dat het Vrouwlyke Geslacht zo wel als Manlyke vatbaer is voor min or meer afgetrokken Verstandlyke Bespiegelingen; wanneer het 'er maer op ene dergelyke wyze toe opgeleid word en het zelve een naerstig gebruik van die aanleiding maakt." Een ware voorstander van de vrouwenemancipatie, zo lijkt het, maar het vervolg is beduidend minder uitbundig: "Vele Navolgers leggen wy Mejuffrouw Buurt niet toe [...] Wy denken ook niet dat onze jonge Heeren in 't algemeen 'er op gesteld zouden zyn; ten minsten, veele zouden eene vreemde Figuur by zodanige Dames maaken." De bestaande sekseverhoudingen zouden wel eens ontwricht kunnen worden, wanneer andere vrouwen in haar voetsporen zouden treden! Een gegronde angst wellicht? Volgens de biograaf De Chalmot onderwees Van Lynden jonge juffrouwen in de logica. Maar hoe keek Van Lynden zelf aan tegen haar prestatie? Was ze zichzelf bewust van haar uitzonderlijke positie en schreef ze vanuit een seksespecifiek bewustzijn? De Zweedse geleerde J.J. Björnsthål vermeldt in zijn *Reize door Europa en het Oosten* (1783) een gedenkwaardig voorval dat enig licht op deze vragen werpt. Hij bezocht de beide echtelieden tijdens een rondreis door Europa in de jaren 1773-1775.

Van Lynden schonk hem bij deze gelegenheid een exemplaar van haar *Logica*. Björnsthål voelde zich vereerd, want "eene logica, welke eene vrouw tot schrijfster heeft te bezitten, is zéker als iets zeldzaams aantemerkten". Van Lynden zelf repliceerde echter in alle bescheidenheid: "la vérité n'est q'une, soit dite par femme ou par homme." Ofwel: de waarheid is dezelfde, of zij door een vrouw of man gezegd wordt. Dat zij als vrouw een uitzonderlijke positie in het wijsgerige veld bekleedde, daarvan was Van Lynden zich, getuige de vele bescheidenheidstopoi in het voorwoord van haar *Logica* bewust. Maar, dat zij daarmee een andere waarheid zou verkondigen, dat was, volgens de wetten van de logica onmogelijk.

Titelpagina van Josina Carolina van Lynden, *Logica of redenkunde* (1770).
Foto: UvA UBM: 1095 A.

Lotte Jensen is filosofe en neerlandica. Momenteel is zij verbonden als docent aan de opleiding Taal- en Cultuurstudies en aan de faculteit Wijsbegeerte van de Universiteit Utrecht. In 2001 promoveerde zij op een studie naar vrouwen-tijdschriften en journalistes in de achttiende en negentiende eeuw in Nederland.

Literatuur

- J.A. de Chalmot, 'Buurt, Adriaan', in: J.A. de Chalmot, *Biografisch Woordenboek der Nederlanden*. 5 Delen. Amsterdam, 1799, pp. 210-212.
- The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers*. Edited by Wiep van Bunge, Henri Krop, Han van Ruler, Paul Schuurman. 2 Delen. London, 2003.
- Lotte Jensen, 'Nederlandse filosofes in de achttiende eeuw'. In: *De filosoof* 24-3 (2003), pp. 2-3.
- Jacobus Kok, *Bijvoegzels op het vaderlandsch woordenboek; met kaarten, plaaten en pourtraitten*. Amsterdam, 1797.
- Josina Carolina van Lynden, *Logica of redenkunde*. Amsterdam, 1770 (2e druk Amsterdam, 1780).
- Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850; van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Onder hoofredactie van Riet Schenkeveld-van der Dussen. Amsterdam, 1997.
- Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Onder redactie van P.C. Molhuysen e.a., deel 7, pp. 800 en 813-814.